

Konceptualiosios LAIKO metaforos vertime: Kristijono Donelaičio „Metai“

Eglė Vaivadaitė-Kaidi

Vilniaus universitetas

egle.vaivadaite-kaidi@flf.vu.lt

Anotacija

Ilgą laiką kognityvinės lingvistikos tyrėjų buvo teigiama, kad konceptualiosios metaforos dažniausiai yra universalios, nes žmonėms būdingos tos pačios fizinės savybės, biologiniai procesai ir mąstymo mechanizmai. Tačiau ilgainiui pastebėta, kad tik tam tikrai kultūrai būdingos konceptualiosios metaforos yra toks pat paplitęs reiškinys kaip ir konceptualiųjų metaforų universalumas. Straipsnyje aptariama konceptualiųjų metaforų universalumo ir kultūrinio variantiškumo problema ir pristatomas vienas fundamentaliausių kalbinio pasaulėvaizdžio elementų – konceptualioji LAIKO metafora, kuriai būdingas, pasirodo, ne tik ypatingas universalumas, bet ir kultūrinė specifika. Pristatomas XVIII a. lietuvių poeto Kristijono Donelaičio „Metų“ tekste užfiksuotų konceptualiųjų LAIKO metaforų tyrimas. Siekiant papildyti kol kas Lietuvoje negausius konceptualiosios metaforos vertime tyrimus, konceptualiosios LAIKO metaforos kalbinė raiška palyginama su „Metų“ vertimais į ispanų (Caro Dugo 2013), anglų (Tempest 1985) ir vokiečių (Passarge 1999) kalbas tikintis iširti, kokie dėsniumai būdingi konceptualiųjų metaforų kalbinės raiškos vertimams į kitas kalbas, nustatyti, ar „Metų“ tekste užfiksuotos konceptualiosios metaforos išlieka pasirinktuose vertimuose.

Raktiniai žodžiai: kognityvinė lingvistika, konceptualioji metafora, vertimas, LAIKO konceptas, Kristijonas Donelaitis, „Metai“.

Keywords: Cognitive Linguistics, Conceptual Metaphor, translation, TIME concept, Kristijonas Donelaitis, *The Seasons*.

1. Įvadas

Konceptualioji metafora, vienas populiariausių kognityvinės lingvistikos tyrimų objektų, ne vienas dešimtmetis gana plačiai tyrinėjama visame pasaulyje. Lietuvoje taip pat atlikta nemažai tyrimų – paskelbtos kelios svarios disertacijos (Racevičiūtė 2002, Drukteinytė 2003, Papaurėlytė-Klovienė 2004b, Toleikienė 2004, Černiauskaitė 2005, Cibulskienė 2006, Arcimavičienė 2010), parašyta

Vaivadaitė-Kaidi, E. Konceptualiosios Kristijono Donelaičio „Metų“ LAIKO metaforos ir jų vertimai. *Taikomoji kalbotyra* 2014 (4), www.taikomojikalbotyra.lt

nemažai mokslinių straipsnių, nagrinėjančių įvairius konceptus ir jas apibrėžiančias konceptualiąsias metaforas, lyginančių lietuvių kalbos duomenis su kitomis kalbomis (Būdvydytė, Toleikienė 2003, Papaurėlytė-Klovienė 2004a, 2005, 2006, Cibulskienė 2005, Būdvydytė 2005, Aliūkaitė, Šorochova 2006, Juzelėnienė 2007, Arcimavičienė 2009, Dervinytė 2009 ir kt.). Tokia tyrimų gausa nestebina, nes, pasak Lakoffo ir Johnsono, vienu plačiausiai cituojamų kognityvinės lingvistikos tyrėjų, veikalu *Metaphors We Live By* (2003) išpopuliarinusių konceptualiosios metaforos teoriją, metaforiška yra visa žmogaus konceptualioji sistema, dar kitaip suprantama kaip esminis mąstymo turinys. Konceptualiųjų metaforų tyrėjų teigiama, kad konceptualiosios metaforos yra pagrindinis įrankis, kuriuo yra suvokiamos abstrakčios sąvokos ir abstrakčiai mąstoma. Jos taip plačiai persmelkusios mąstymą, kad dažnai yra nesuvokiamos kaip metaforiniai pasakymai arba suprantamos kaip tiesiogiai įvardijančios, kitaip tariant, jų metaforiškumas kalbančiųjų gali būti visai nepastebimas (Lakoff, Johnson 2003: 28–29). Analizuojant konceptualiosios metaforos kalbinę raišką galima tirti kalboje besiskleidžiantį kalbinį pasaulėvaizdį bei abstrakčiuosius mąstymo modelius ir mechanizmus.

Tokie abstraktūs konceptai kaip *laikas, mūsų vidinis gyvenimas, mentaliniai procesai, emocijos, socialinės, politinės konstrukcijos*, ir t. t. yra suvokiami per konceptualiąsias metaforas, perkeliančias kalbančiajam lengvai suvokiamų ir percepcijai prieinamų konkretybių savybes ir būdingus bruožus abstrakčiam konceptui, tad konceptualioji metafora yra apibrėžiama kaip vienos konceptualiosios srities (tikslų sritis) supratimas remiantis kita konceptualiąja sritimi (šaltinio sritis): KONCEPTUALIOJI SRITIS A YRA KONCEPTUALIOJI SRITIS B (Kövecses 2002), pavyzdžiui, MEILĖ YRA SKAUSMAS. Remiantis tokia konceptualiosios metaforos samprata ilgą laiką buvo teigiama, jog konceptualiosios metaforos dažniausiai yra universalios, nes žmonėms būdingos tos pačios fizinės savybės, biologiniai procesai ir mąstymo mechanizmai. Vis dėlto, analizuojant metaforas pasaulio kalbose pastebėta, jog esama nemažai neuniversalijų metaforų ir jų tam tikroje kalboje gali būti tiek pat gausu kaip ir universalijų (Kövecses 2005). Kitaip tariant, tik tam tikrai kultūrai būdingos konceptualiosios metaforos yra tokios pat įprastos kaip ir universaliosios, nes bet kokia patirtis, net ir fizinė, yra patiriama kultūrinių presupozicijų fone ir konceptualizacijoje gali būti naudojama selektyviai. Esama dvipusio ryšio – ne tik kultūra determinuoja konceptualiąsias metaforas, bet ir yra jų determinuojama: „visa patirtis yra persunkta kultūros, mūsų patirtis yra tokia, kad kultūra yra matoma pačioje patirtyje“ (Lakoff, Johnson 2003: 57). Konceptualiosios metaforos lemia, kaip kalbantieji suvokia, interpretuoja realybę ir kaip, galiausiai, su ja sąveikauja.

Vaivadaitė-Kaidi, E. Konceptualiosios Kristijono Donelaičio „Metų“ LAIKO metaforos ir jų vertimai. *Taikomoji kalbotyra* 2014 (4), www.taikomojikalbotyra.lt

Konceptualiosios metaforos ir jų kalbinė raiška gali labai skirtis skirtingose kalbinėse bendruomenėse ir tos pačios kalbinės bendruomenės ribose – įvairioms bendruomenės narių grupėms (socialinėms, amžiaus ir t. t.) gali būti būdingos kitokios konceptualiosios metaforos. Kalbantieji konceptualiosios metaforos tikslo sričiai gali perkelti įvairius ir dažnai labai skirtingus šaltinio srities požymius, tarp jų gali būti skirtingos sąsajos, vienos konceptualiosios metaforos gali būti labiau vartosenoje įsigalėjusios nei kitos, jos gali būti skirtingai verbalizuojamos (t. y. ta pati konceptualioji metafora gali būti išreiškiama skirtingomis kalbinėmis priemonėmis), jos gali skirtis konvencionalizacijos laipsniu, specifiškumu (kalbose gali skirtis konkrečių tikslo sritį konceptualizuojančios konceptualiųjų metaforų grupės), apimtimi (tam tikra šaltinio sritis įvairiose kalbose gali būti taikoma labai skirtingam tikslo sričių skaičiui) (Kövecses 2005). Šis konceptualiųjų metaforų variantiškumas atspindi skirtingus kalbinių bendruomenių ar jų grupių pasaulėvaizdžius, kuriuose daugelis konceptų gali būti labai įvairiai suvokiami ir vertinami, itin aiškiai tai atsiskleidžia politinio diskurso tyrimuose (Lakoff 2002). Besiskiriantys kalbiniai pasaulėvaizdžiai gali tapti sėkmingos komunikacijos tarp kalbinių bendruomenių kliūtimi – kuo tolimesni skirtingų kalbinių bendruomenių pasaulėvaizdžiai ir juos atspindinčios konceptualiosios metaforos, tuo sunkiau joms vienai kitą suprasti. Viena tokių tarpkultūrinės komunikacijos situacijų, kuriose konceptualiosios metaforos tampa itin svarbios, yra vertimas. Tad kyla klausimas, ar visada gali būti pasiekiamas adekvatus vertimas, jeigu originalo ir vertimo kalbose tą patį konceptą apibrėžiančios konceptualiosios metaforos yra skirtingos? Pasak vengrų mokslininko Kövecseso (Kövecses 2005: 151–155), kartais gali pasitaikyti ir atveju, kai originalo ir vertimo kalbose egzistuos tokios pačios konceptualiosios metaforos su panašia kalbine raiška, tačiau neatmestina, kad tam tikrais atvejais gali skirtis kultūrinis ir ideologinis kontekstas, kuriame konceptualiosios metaforos funkcionuoja, tad jų reikšmės gali būti labai skirtingos. Kas įvyksta tokiais atvejais, kai originalo kalbos A konceptualiosios metaforos kalbinė raiška negali būti išverčiama panašia kalbine raiška, kuri koduotų tą pačią konceptualiąją metaforą vertimo kalboje B? Tokie klausimai ir paskatino šiame straipsnyje aprašomą Kristijono Donelaičio „Metų“ teksto konceptualiųjų LAIKO metaforų ir jų kalbinės raiškos vertimo į ispanų, anglų bei vokiečių kalbas tyrimą.

Vaivadaitė-Kaidi, E. Konceptualiosios Kristijono Donelaičio „Metų“ LAIKO metaforos ir jų vertimai. *Taikomoji kalbotyra* 2014 (4), www.taikomojikalbotyra.lt

Siekiant papildyti Lietuvoje kol kas sąlygiškai negausius konceptualiosios metaforos kalbinės raiškos vertimų tyrimus¹ straipsnio autorės buvo išsikeltas **tikslas** – ištirti, ar K. Donelaičio „Metų“ teksto konceptualiosios metaforos išlieka šiuolaikiniuose vertimuose. Tyrimui pasirinktas LAIKO konceptas dėl jo ypatingos svarbos tekste, kurią liudija taip pat ir teksto statistika – pastebėtina, kad beveik 11% teksto vienaip ar kitaip tiesiogiai įvardijamas ar aprašomas laikas (314 eilučių iš 2969). Nors pasirinktam analizuojamajam konceptui būdingos visoje europietiškoje kultūroje paplitusios konvencionaliosios metaforos, turint omenyje Donelaičio kūrinio archajiškumą ir kultūrinį specifiškumą, keliami prielaida, jog tam tikrų konceptualiųjų metaforų atitikmenų šiuolaikiniuose vertimuose gali nebūti, tad siekiama, remiantis klasikiniais konceptualiosios metaforos teorijos darbais, aprašyti konceptualiąsias K. Donelaičio „Metų“ LAIKO metaforas ir jų kalbinę raišką bei palyginti originalų tekstą su jo vertimais į ispanų (Caro Dugo 2013), anglų (Tempest 1985) ir vokiečių (Passarge 1999) kalbas norint ištirti, kas būdinga konceptualiųjų metaforų kalbinės raiškos vertimams į šias kalbas. Taigi šio tyrimo **uždaviniai** yra: 1. aptarti svarbiausius iki šiol atliktus konceptualiųjų LAIKO metaforų tyrimus; 2. aprašyti konceptualiąsias Donelaičio „Metų“ LAIKO metaforas ir jų sistemą; 3. nustatyti, ar „Metų“ tekste užfiksuotos konceptualiosios LAIKO metaforos išlieka pasirinktuose vertimuose ir kokie dėsningumai būdingi minėtųjų konceptualiųjų metaforų kalbinės raiškos vertimams į kitas kalbas.

2. Tyrimo medžiaga ir metodai

Atliekant tyrimą iš „Metų“ teksto buvo išrinkti teksto fragmentai su daiktavardžiais, kurie, pasak S. Juzelėnienės (Juzelėnienė 2003, 2007), gali būti laikomi LAIKO koncepto hiponimais. Tai: 1. įvairūs laiko matavimo vienetai (*valanda, diena, nedėlia*² ir kt.); 2. neapibrėžtos trukmės laiko nuorodos (*čėsas, gadynės, amžis* ir kt.); 3. sezonų ar ciklinių laiko periodų nuorodos (*pavasaris, ruduo, žiema* ir kt.); 4. gyvenimo periodai (*jaunystė, jaunos dienos, senatvė* ir kt.); 5. laiko nuorodos, susijusios su darbu, religiniu gyvenimu, šventėmis (*šventė, šventos dienos, Mikielės šventė* ir kt.). Visame tekste rastos 196 eilutės su šiais daiktavardžiais, taip pat aptikta 118 eilučių su nemetaforinėmis laiko nuorodomis (laiko prieveiksmiai *kasdien, dabar, užvakar* ir pan.; *žiemą, vasarą, po penkiasdešimt metų* ir t. t.), kurios nebuvo analizuojamos.

¹Konceptualioji metafora vertime kol kas Lietuvoje sąlygiškai menkai tyrinėta. Minėtini Rūtos Marcinkevičienės (2006), Laimutės Stankevičienės ir Jūratės Žemliauskaitės (2006), Eglės Vaivadaitės-Kaidi (2011) straipsniai, gretinantys konceptualiųjų metaforų grupes vertimuose ir skirtingų kalbų tekstuose.

²Pavyzdžiai iš „Metų“ teksto.

Vaivadaitė-Kaidi, E. Konceptualiosios Kristijono Donelaičio „Metų“ LAIKO metaforos ir jų vertimai. *Taikomoji kalbotyra* 2014 (4), www.taikomojikalbotyra.lt

Gauta medžiaga tirta remiantis konceptualiųjų metaforų analizės metodika siekiant aprašyti kalbinėje raiškoje užfiksuotas konceptualiąsias metaforas ir jų požymius. Išanalizuotos kalbinės LAIKO konceptualiosios metaforos išraiškos šio straipsnio autorės sugretintos su „Metų“ vertimais į ispanų, anglų ir vokiečių kalbas. Pavyzdžiai tirti remiantis Z. Kövecseso pasiūlytu konceptualiųjų metaforų kalbinės raiškos vertimo analizės metodu – lyginama konceptualiosios metaforos kalbinės raiškos originaliame tekste ir vertime gramatinė forma, kuri vertime visada skiriasi, pažodinės ir metaforinės reikšmės bei pačios konceptualiosios metaforos siekiant nustatyti jų sutaptis bei skirtumus. Kövecseso, lyginusio vengrų kalbos tekstų vertimus į anglų kalbą, išskirti keturi galimi konceptualiosios metaforos modeliai (žiūrėti 1 lentelę): 1. originalo tekste ir vertime sutampa pažodinės ir metaforinės reikšmės ir tokiu būdu vertime išlieka originalo teksto konceptualioji metafora; 2. originalo teksto ir vertimo pažodinės reikšmės dėl vertėjo pasirinktos leksikos nesutampa, tačiau sutampa bendresnė metaforinė reikšmė ir konceptualiosios metaforos; 3. originalo ir vertimo teksto nesutampa pažodinės reikšmės ir vertime konceptualioji metafora neišlieka, tačiau vertėjas išlaiko metaforinę reikšmę; 4. originalo tekstas ir vertimas skiriasi pažodine ir metaforine reikšmėmis ir skiriasi abiejuose tekstuose užfiksuotos konceptualiosios metaforos (Kövecses 2005: 131–151).

1 lentelė. Kalbinės konceptualiosios LAIKO metaforos raiškos vertimo modeliai

	Gramatinė forma	Pažodinė reikšmė	Metaforinė reikšmė	Konceptualioji metafora
1.	-	+	+	+
2.	-	-	+	+
3.	-	-	+	-
4.	-	-	-	-

Šiuo metodu iš viso analizuoti 784 konceptualiųjų LAIKO metaforų kalbinės raiškos pavyzdžiai siekiant iširti, ar šios konceptualiosios metaforos išlieka vertimuose į ispanų, anglų ir vokiečių kalbas.

3. Konceptualiosios LAIKO metaforos universalumas ir variantiškumas

K. Donelaičio „Metų“ teksto specifika lėmė, kad tyrimui buvo pasirinktos konceptualiosios LAIKO metaforos. Tai vienas įdomiausių ir plačiausiai konceptualiųjų metaforų universalumo ir variacijos tarp skirtingų kalbinių bendruomenių atžvilgiu tirtų konceptų. Pasak Lakoffo ir Turnerio (Lakoff, Turner 1989), laiko samprata yra vienas iš fundamentaliausių kultūros ir komunikacijos aspektų, tad, kaip minėta, LAIKO koncepto metaforoms ir jų kalbinei raiškai būdingas ypatingas

Vaivadaitė-Kaidi, E. Konceptualiosios Kristijono Donelaičio „Metų“ LAIKO metaforos ir jų vertimai. *Taikomoji kalbotyra* 2014 (4), www.taikomojikalbotyra.lt

universalumas, t. y. daugeliui kalbų yra būdingos tos pačios konceptualiosios LAIKO metaforos ir labai panaši jų kalbinė raiška. Įvairūs konceptualiosios LAIKO metaforos tyrimai (Lakoff, Turner 1989, Alverson 1994) parodė, kad LAIKAS Vakarų kultūroje gali būti konceptualizuojamas kaip statiškas objektas, orientuotas erdvėje, esančioje už stebėtojo (praeitis), prieš jį (ateitis) ar stebėtojo pozicijoje (dabartis). Konceptualioji LAIKAS – OBJEKTAS metafora, pasak Kövecseso, yra viena universaliausių ir randama daugelyje pasaulio kalbų (Kövecses 2005: 49). Taip pat LAIKAS konceptualizuojamas kaip kažkas dinamiška – konceptualioji metafora LAIKAS – JUDANTIS OBJEKTAS apibrėžia jį kaip „einantį“, kryptingai „judantį“ objektą.

Dinaminės laiko sampratos konceptualiųjų metaforų grupėje skiriamos judančio laiko ir judančio stebėtojo metaforos. Judančio laiko metaforoje laikas juda stebėtojo atžvilgiu iš priekio (iš ateities) į galą (į praeitį) (pavyzdžiui, <...> *kad ateis tokie laikai <...>; stebuklingas šuolis jį perkėlė į tolimą ateitį <...>; Negrįžtamai praėjo tie laikai <...>; Pakanka pažvelgti atgal į praeitį <...>*³). Judančio stebėtojo metaforoje laikas yra fiksuotas, o stebėtojas juda per laiko etapus iš praeities į ateitį (*Jei į praeitį žengi, Tai geru keliu eini; Čia ir nesuvaldomas veržimasis į naują ateitį. (DLKT)*). Taip pat tam tikrais atvejais ir laikas, ir stebėtojas gali būti konceptualizuojami kaip dinamiški vienas kito atžvilgiu, pavyzdžiui, konceptualioji metafora LAIKAS – LENKTYNĖS – stebėtojas lenktyniauja su laiku (pavyzdžiui, <...> *Kauno kelininkai lenktyniauja su laiku <...> (DLKT)*). Konceptualioji metafora LAIKAS – JUDANTIS OBJEKTAS dažniausiai remiasi horizontalaus judėjimo samprata, tačiau egzistuoja kultūru, kuriose laikas suvokiamas kaip judantis vertikale, pavyzdžiui, Kinijoje (Kövecses 2005: 50).

Iš šių pirminių LAIKAS – OBJEKTAS ir LAIKAS – JUDANTIS OBJEKTAS konceptualiųjų metaforų gali būti išvedamos antrinės, sudėtinės konceptualiosios metaforos, tiksliau apibrėžiančios LAIKO konceptą ir galinčios būti kultūriškai specifinės, sudaryti konceptualiųjų metaforų struktūras, susijusias su svarbiausiomis kultūrinėmis vertybėmis. Pavyzdys galėtų būti itin dažna LAIKO personifikacija – laikui suteikiami žmogiški bruožai ir atributai. Toks abstraktaus koncepto sužmoginimas ir aktyvių veiksmų jam priskyrimas yra, pasak Lakoffo ir Turnerio (Lakoff, Turner 1989), konceptualizacijos procesų pasekmė: svarbūs įvykiai, kurie yra savaiminiai, yra suvokiami kaip sukelti abstraktaus veikėjo, o matomi pokyčiai aplinkoje – kaip intencionalaus veiksmo

³ Pavyzdžiai iš *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* (<http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/>), toliau tekste nurodomo santrumpa DLKT.

Vaivadaitė-Kaidi, E. Konceptualiosios Kristijono Donelaičio „Metų“ LAIKO metaforos ir jų vertimai. *Taikomoji kalbotyra* 2014 (4), www.taikomojikalbotyra.lt

pasekmė. Europos mitologijoje laikas dažnai personifikuojamas kaip senyvas, barzdotas žmogus, žinomas kaip *Tėvas laikas* (Father – Time), apsiautęs mantija, dažnai turintis su savimi smėlio laikrodį, kartais sparnuotas (Shie 2008). Galima pastebėti, kad toks laiko vaizdavimas labai primena mirties vaizdinį – skraiste apsigaubusi giltinė, kartais taip pat sparnuota, nešina dalgiu. Šių vaizdinių metaforų artimumą galima paaiškinti LAIKO ir MIRTIES konceptų ryšiu: laiko samprata remiasi bendrosiomis žiniomis apie gyvenimą ir mirtį – laiko judėjimas arba judėjimas laike galiausiai nuveda iki neišvengiamos mirties (Lakoff, Turner 1989). Galima ir šių dviejų konceptų samplaika vienoje konceptualiojoje metaforoje, pavyzdžiui, konceptualioji metafora LAIKAS – NAIKINTOJAS, aiškiai matoma Šekspyro kūryboje (Moallemian Barmi, Inoue 2007) ir itin įsigalėjusi vėlesnėje Baroko kultūroje.

Taigi iš iki šiol atliktų tyrimų matyti, kad antrinės, išvestinės konceptualiosios metaforos, konkrečiau apibrėžiančios abstraktų konceptą, gali būti kultūriškai determinuotos ir būdingos tam tikrai kultūrai, kaip, pavyzdžiui, *Tėvo laiko* figūra, būdinga Vakarų kultūrai. Kaip minėta, skirtingais istoriniais laikotarpiais, kintant kultūriniais mąstymo modeliams, taip pat gali kisti ir konceptualiosios metaforos – jos gali būti aktualizuojamos, skirtingai suvokiamos ir interpretuojamos, plg. LAIKO sampratą šiandieną ir Baroko kultūroje. Konceptualiųjų metaforų kultūrinė specifika bei jų kaita yra svarbus veiksnys, galintis lemti teksto supratimą, t. y. kaip tekstas gali būti suprastas tos pačios kalbinės bendruomenės narių pasikeitus istorinėms bei kultūrinėms aplinkybėms, bei jo išverčiamumą, t. y. kaip tekstas gali būti išverčiamas į kitas kalbas ir suprantamas kitai kultūrai priklausančių kalbinės bendruomenės narių. Donelaičio „Metų“ tekstas yra vienas iš tokių šiuolaikiniam skaitytojui tolimų, kultūriškai specifinių, archajiškų tekstų pavyzdžių – jame užfiksuotos konceptualiosios metaforos gali būti kitokios, besiskiriančios nuo šiuolaikinėje lietuvių kalboje randamų konceptualiųjų metaforų.

4. Konceptualioji LAIKO metafora Donelaičio „Metų“ tekste

Kristijono Donelaičio, grožinės lietuvių literatūros ir poezijos pradininko, gyvenimas įsiterpia tarp Baroko ir Apšvietos epochų, Mažojoje Lietuvoje vykstant didelėms socialinėms ir kultūrinėms permainoms: to krašto lietuvių kalbą ir kultūrą itin stipriai veikė vokiečių kolonizacija ir sąmoninga germanizacija (Matulevičius 1989). Donelaičio kūryba XVIII a. Lietuvos kultūriniame kontekste buvo naujas, unikalus fenomenas, kuris, pasak Radzevičiaus, gali būti skaitomas ir interpretuojamas kaip dinamiškas virsmas, perėjimas iš vienos pasaulėžiūros sistemos į kitą (Radzevičius 2005: 69). Tokioms ribinėms, Kavolio terminais, krizės asmenybėms, susiformuojančioms sociokultūrinių

Vaivadaitė-Kaidi, E. Konceptualiosios Kristijono Donelaičio „Metų“ LAIKO metaforos ir jų vertimai. *Taikomoji kalbotyra* 2014 (4), www.taikomojikalbotyra.lt

lūžių periodais, greitai keičiantis socialinei sistemai ir jos kultūriniam karkasui, būdingas ypatingas kūrybinis potencialas. Jų darbai atspindi visuomenėje kuriamus naujus simbolinius modelius, naujai susiejančius subjektyvų socialinės tikrovės suvokimą su egzistuojančia realybe (Kavolis 1995). Taigi poema „Metai“, didžiausias kūrybinis Donelaičio palikimas, ne tik atspindi individualią poeto pasaulėžiūrą, bet taip pat yra unikalus dokumentas, užfiksavęs XVIII a. Prūsijos lietuvių pasaulėvaizdį.

„Metų“ tekste LAIKO konceptas itin svarbus – laiko tema įrėmina visą pasakojimą, lemia ciklinę poemos struktūrą, jos dalių komponavimą pagal keturis metų laikus, plėtojamą žmogaus gyvenimo koncepciją, paremtą dialektiniais visuotinio kitimo ir nuolatinio atsinaujinimo dėsniais (Radzevičius 2005: 122). „Metai“, pasak daugelio Donelaičio kūrybos tyrėjų (Jovaišas 1992, Radzevičius 2005, Dilytė 2010), pasižymi savita opozicinių mitinio ir krikščioniškojo laiko sampratų sinteze, išskiriančia poemą iš kitų to meto literatūros kūrinių, tačiau iki šiol nebandyta atidžiau analizuoti Donelaičio laiko sampratos, t. y. kaip LAIKO konceptas buvo suvokiamas ir apibrėžiamas XVII amžiuje, kokie bruožai jam būdingi, ar esama skirtumų tarp tuometinės LAIKO konceptualizacijos ir šiuolaikinės.

Išanalizavus surinktus konceptualiosios LAIKO metaforos kalbinės raiškos atvejus, išskirta 10 skirtingo abstraktumo laipsnio konceptualiųjų metaforų (žiūrėti 2 lentelę).

2 lentelė. Konceptualiosios Donelaičio „Metų“ LAIKO metaforos ir jų kalbinės raiškos pavyzdžiai

STATIŠKA LAIKO SAMPRATA	
[1] LAIKAS – OBJEKTAS	<p>a. <i>Vei! ne daugio reiks, tuo vėl kvietukas pasidarę / Uostysim ir garbinsim pavasarį margą.</i> (I, 402-403)</p> <p><i>Ir pelnykis ką sukriai dėl rudenio rudo.</i> (I, 575)</p> <p>b. <i>Ak, kaip veikia žmogiškos nudyla dieneles!</i> (IV, 595)</p> <p>c. <i>Juk dar čėso yr, ir mes atliksime darbus</i> (I, 431)</p>
[2] LAIKAS – TALPA	<p><i>Kad mes rudenij ar žiemos čėse pasislėpę / Ir susirietę pas meilingą kakalį krankiam, <...></i> (I, 88)</p> <p><i>Ir, kad pradeda temt ar naktij, paderi šūkaut?</i> (I, 99)</p>
[2] LAIKAS – RIBOTA TIESĖ	<p>a. <i><...> ir tą daugyšk, kad skūpas randasi čėsas, <...></i> (I, 522)</p> <p>b. <i>Taip žiema pasibaigs, o mes nuogi pasiliksim.</i> (II, 638)</p> <p>c. <i>Kodėl jų taip daug pirm čėso giltinė suka?</i> (II, 37)</p> <p>d. <i>Ik po meto vėl šienaut jau putpela šaukė.</i> (II, 456)</p> <p>e. <i>Nės ateisiančios žiemos ilgumo nežinom <...></i> (III, 905)</p> <p>f. <i>Taip trumpam čėse nei naujas sviets pasidarė.</i> (II, 67)</p>

[3] LAIKAS – AUGALAS	<i>Mes (taip pons, kaip būs), lopšyį verkšlendami biedžiai / Amžio būsiančio tikt blogą pumpurą rodom.</i> (II, 78-79)
[3] LAIKAS – MAISTAS	<i>Kas tau kalts? Kam vis, sulaukęs rudenį rieby, <...></i> (I, 569) <i>O jūsų mylistai, kad švęsit rudenį rieby, <...></i> (II, 709)
[3] LAIKAS – ŠVENTĖ	<i>Vislab, kas pas mus lakstydams vasarą šventė <...></i> (III, 30) <i>Taip šventas dienas atšvenčiant, tuo pražudytų?</i> (III, 816) <i>Ir taip jau, kaip jūs, savo jauną vasarą šventėm.</i> (IV, 593)
DINAMIŠKA LAIKO SAMPRATA	
[2] LAIKAS – JUDANTIS OBJEKTAS	a. <i>O paskui, kad čėsas jau žydėti pareina, <...></i> (II, 80) <i>Ypačiai kad javelius nuvalyt prisiartino čėsas, <...></i> (II, 232) b. <i>Jaugi gana šiamsyk, jau mielą vasarą baikim <...></i> (II, 713) c. <i>Ak! kad būt ilgiaus žiema pas mus pasilikus, <...></i> (I, 422)
[3] LAIKAS – ŽMOGUS	a. <i>Kūdq vis ir alkstantį pavasarį randa; <...></i> (I, 150) b. <i>Nieks negal mums tekt, ką miela vasara žada.</i> (IV, 667) c. <i>Iš debesų žiema po tam iškišusi galvą / Nei pikčiurna kokia su šūdais rudenio barės / Ir su šalčiais jo šlapius nudegino darbus, / Ik ji jau po tam, rudens iškuopusi šūdus, / Ant visų baisių klampynių kelių padarė / Ir su rogėms vėl skraidyt ir čiuožt pamokino.</i> (IV, 29-34)
[3] LAIKAS – GYVŪNAS	<i>Ant žiemos smarkums su šalčiais vėl pasibaidė, <...></i> (I, 398) <i>Rudenis, ans dramblys, per daug nemandagai drėbdams / Ir besivoliodams purvuos, mus vargino skaudžiai.</i> (IV, 17-18)

Rastos konceptualiosios metaforos taip pat gali būti suskaidytos į dvi pagrindines grupes: statiška laiko samprata ir dinamiška. Pati bendriausia, pirminė konceptualioji metafora, iš kurios išvedamos dauguma abiejų grupių konceptualiųjų metaforų, konkrečiau apibrėžiančių konceptą, yra LAIKAS – OBJEKTAS. Laikas gali turėti spalvą (a.), jam gali būti būdingos fizinių kūnų savybės (b.), jis yra pamatuojamas (c.). Galbūt būtų galima labai atsargiai kelti mintį, kad ši pamatinė konceptualioji metafora motyvuoja įnagininko linksnio vartoseną laikui reikšti (kažką padaryti *laiku*): *Taigi dabokitės ir mašnas čėsu prisikraukit, <...>* (II, 700⁴); *Melsdams nuoširdžiai visus čėsu pasirūpint, <...>* (II, 705). Antrinė, išvestinė iš LAIKAS – OBJEKTAS konceptualiosios metaforos, yra konceptualioji metafora LAIKAS – TALPA – laikas suvokiamas kaip turį turintis objektas, tam tikra erdvė, kurios viduje yra stebėtojas. Šios konceptualiosios metaforos skirtį rodytų skirtinga laiko raiška tekste galininko ir vietininko linksniais, plačiai vartojama kalbančiųjų ir šiandieną, plg., *vasarą* ir *vasaroj*, *žiemą* ir *žiemoj* („Metai“); *rytą* ir *ryte* (dabartinė šnekamoji kalba).

⁴ Lotynišku skaitmeniu nurodoma „Metų“ dalis, arabišku – dalies eilutės.

Vaivadaitė-Kaidi, E. Konceptualiosios Kristijono Donelaičio „Metų“ LAIKO metaforos ir jų vertimai. *Taikomoji kalbotyra* 2014 (4), www.taikomojikalbotyra.lt

Statiškų konceptualiųjų metaforų grupei priklausytų ir taip pat išvestinė konceptualioji metafora LAIKAS – RIBOTA TIESĖ. Tai viena universaliausių konceptualiųjų metaforų, kuria pagrįstas mums įprastas laiko matavimas: metai skaidomi į mėnesius, mėnesiai į savaites, savaitės į dienas, dienos į valandas ir t. t. Šios konceptualiosios metaforos statiškos laiko sampratos metaforų grupėje kalbinių pavyzdžių rasta daugiausia: konkretus laikas gali turėti pradžią (a.) ir pabaigą (b.), įvairūs įvykiai gali vykti prieš nurodomą laiką (c.), po jo (d.), jis kalbančiųjų gali būti suvokiamas kaip ilgas (e.) arba trumpas (f.).

Viena konkrečiausių pirmosios grupės konceptualiosios metaforų yra LAIKAS – AUGALAS, šios konceptualiosios metaforos rastas tik vienas pavyzdys, kuriame laikas suvokiamas kaip žmogaus gyvenimo trukmė ir jam perkeliama GYVENIMO konceptui būdinga AUGALO šaltinio sritis: žmogaus gyvenimas *auga, skleidžiasi*, brandos laikotarpiu *žydi ir vysta* senatvėje. Skiriamą konceptualiąją metaforą paremia ir dabartinė kalba, plg., <...> *Lemonte pražydo vasara; Jaunystė pražydo pilnai!* (DLKT). Šiai grupei galima priskirti ir konceptualiąsias metaforas LAIKAS – MAISTAS – laikas yra suvokiamas kaip stebėtojo valgomas objektas, kurio iki tam tikros kalbančiojo nustatytos laiko ribos, lieka vis mažiau⁵, ir LAIKAS – ŠVENTĖ – švenčiamos ne tik labai konkrečios metų šventės (Naujieji metai, Velykos), bet abstraktesni ilgos trukmės teigiamai konotuoti laikotarpiai, pavyzdžiui, vasara. Kaip minėta, pastarosioms metaforoms būdingas didžiausias specifiškumas ir kultūrinis variantiškumas.

Abstrakčiausia dinamiškos laiko sampratos metaforų grupės konceptualioji metafora, kuri taip pat galėtų būti laikoma išvestine iš konceptualiosios metaforos LAIKAS – OBJEKTAS, yra LAIKAS – JUDANTIS OBJEKTAS, dažniausiai reiškiamą horizontalia kryptimi vykstantį judėjimą reiškiančiais veiksmažodžiais *ateiti, pareiti, nusibastyti* ir kt (a.). Laikas gali būti aktyviai veikiamas stebėtojo, priklausyti nuo jo (b.), arba gali būti visiškai nepriklausomas nuo aplinkos ir pats ją veikti (c.). Šiam judėjimui būdingas cikliškumas – laiko hiponimas dažnai jungiamas su grįžimą reiškiančiais veiksmažodžiais (*grįžta, pargrįžta, pareina*), jiems būdingas pasikartojimas: *Juk ne pirmas mets, kaip mes gyvendami vargstam*, <...> (IV, 579). Tokia ciklinė laiko samprata remiasi fizine aplinkos

⁵ Pirmasis lentelėje pateiktas konceptualiosios metaforos LAIKAS – MAISTAS pavyzdys gali būti interpretuojamas ir kaip konceptualioji LAIKAS – ŽMOGUS metafora, nes „riebus“ taip pat sakoma ir apie apkūnų žmogų, tačiau tokį šios kalbinės raiškos priskyrimą konceptualiajai LAIKAS – MAISTAS metaforai leidžia plačiai vartojami šios metaforos pavyzdžiai gyvojoje kalboje. Plg., *Klaidžiojimai po sostinės parduotuves surijo tiek daug laiko* <...>; <...> *supimas suėdė jaunystę, ateitį*, <...> (DLKT).

Vaivadaitė-Kaidi, E. Konceptualiosios Kristijono Donelaičio „Metų“ LAIKO metaforos ir jų vertimai. *Taikomoji kalbotyra* 2014 (4), www.taikomojikalbotyra.lt

patirtimi – matomas saulės judėjimas ratu dangaus skliaute, dienos ir nakties kaita, pasikartojantys metų laikai ir su jais susiję gamtos ir žmogaus gyvenimo ciklai (Juzelėnienė 2003).

Iš analizuotų pavyzdžių matyti, kad „Metų“ tekstui būdinga dinaminė statiško stebėtojo atžvilgiu judančio laiko samprata – nerasta nei vieno pavyzdžio, kuriame stebėtojas būtų dinamiškas ir judėtų per statiškas laiko atkarpas. Iš pavyzdžių taip pat matyti, kad konceptualioji metafora LAIKAS – JUDANTIS OBJEKTAS gali būti suprantama ir kaip dinamiška LAIKAS – VEIKĖJAS konceptualioji metafora, jos tekste labai artimos. Iš pastarosios išvedamos konkrečiausios dinamiškos laiko sampratos grupės konceptualiosios metaforos LAIKAS – ŽMOGUS ir LAIKAS – GYVŪNAS. Laikas gali būti apibūdinamas remiantis įvairiomis žmogiškomis fizinėmis savybėmis (laikas tekste gali būti *kūdas, barzdotas, senas*) (a.), jam suteikiami charakterio bruožai (*skūpus, mielas, linksmas, nešvankus, pikčiurna, viežlybas, nelabas, niekingas*) (b.), jis suvokiamas kaip aktyvus veikėjas, galintis keisti fizinę realybę (laikas *ragina, pasigenda, šūkteri, rengias* (kažką padaryti), *barasi, kuopia, pamokina, vargina, žada, raudina* (skaudina), *mindo, rūstauja*) (c.). Tai pati ryškiausia ir dažniausia konceptualioji metafora kūrinyje, reiškiamą įvairiomis poetinėmis metaforomis. Galima pastebėti, jog šioms personifikacijoms būdingi tam tikri *Tėvo laiko* bruožai – dažni epitetai *senas, barzdotas*, tačiau tekste nėra konkretaus vaizdinio, taip pat jam nebūdingos neigiamos konotacijos, barokiškas gretinimas su MIRTIES konceptu.

5. Konceptualiųjų „Metų“ LAIKO metaforų vertimai į ispanų, anglų ir vokiečių kalbas

Nepaisant „Metų“ teksto sudėtingumo ir specifiškumo, poema arba jos fragmentai išversta į 19 kalbų, o 2013 m. pasirodė ir Carmen Caro Dugo vertimas į ispanų kalbą, tačiau kol kas netirta, ar vertėjai geba perteikti tekste užfiksuotą kalbinį pasaulėvaizdį, ar vertimuose išlieka galimai išsiskiriančios, kultūriškai specifinės konceptualiosios „Metų“ LAIKO metaforos. Šio tyrimo tikslas, kaip jau buvo minėta, patikrinti, ar konceptualiosios tiriamojo teksto LAIKO metaforos yra išlaikomos vertimuose, kokiais atvejais jos išlieka ar neišlieka vertimo tekste, taip pat norint iširti, kaip, keičiantis konceptualiajai metaforai, vertime kinta teksto reikšmė. „Metų“ konceptualiųjų LAIKO metaforų kalbiniai pavyzdžiai buvo sugretinti su vertimais į ispanų (Caro Dugo 2013), anglų (Tempest 1985) ir vokiečių (Passarge 1999) kalbas ir lyginta jų kalbinė raiška, t. y. gramatinė forma, jų pažodinės ir metaforinės reikšmės bei pačios konceptualiosios metaforos. Peržvelgus visus kalbinius pavyzdžius buvo rasti visi keturi Kövecseso išskirti vertimo modeliai: 1. atvejai, kai sutampa originalo teksto ir vertimo pažodinė ir metaforinė reikšmės bei konceptualioji metafora; 2. nesutampa tekstų pažodinė reikšmė, tačiau vertime išlaikoma metaforinė reikšmė ir konceptualioji

Vaivadaitė-Kaidi, E. Konceptualiosios Kristijono Donelaičio „Metų“ LAIKO metaforos ir jų vertimai. *Taikomoji kalbotyra* 2014 (4), www.taikomojikalbotyra.lt

metafora; 3. nesutampa tekstų pažodinė reikšmė ir skiriasi konceptualioji metafora, tačiau vertime išlieka metaforinė reikšmė; 4. tekstuose nesutampa nei pažodinė reikšmė, nei metaforinė reikšmė, nei konceptualioji metafora. Rasta atvejų, kai skiriasi lietuviškos eilutės vertimai į visas tris kalbas, vienoje konceptualioji metafora išlieka, kituose – ne, bet pastebėta ir nemažai atvejų, kai visuose trijuose vertimuose pasikartoja tas pats vertimo modelis. Toliau pateikiami ir aptariami būtent šie atvejai, aiškiausiai parodantys, kokiais atvejais vertime išlaikoma ta pati konceptualioji metafora ir kas būdinga jų kalbinės raiškos vertimui į kitas kalbas.

5. 1. Sutampančios pažodinės ir metaforinės reikšmės bei konceptualioji metafora

Daugiausia rasta pavyzdžių, kai sutampa originalo teksto ir visų trijų vertimų pažodinės ir metaforinės reikšmės bei išlieka konceptualioji metafora. Šioje sutampančių vertimų grupėje labai aiškiai išsiskiria du konceptualiųjų metaforų tipai – konvencionaliosios metaforos, įsigalėjusios kalbose ir vartojamos kalbančiųjų automatiškai, kurių metaforiškumas sunkiai pastebimas, bei poetinės metaforos, naudojamos autoriaus kaip meninė priemonė ir aiškiai matomos tekste, tačiau besiremiančios tomis pačiomis konceptualiosiomis metaforomis (Kövecses 2002, Lakoff, Turner 1989). Konvencionaliųjų metaforų tipui priklausytų konceptualiosios metaforos LAIKAS – TALPA kalbinė raiška, kurios lietuvišką vietininko linksnio raišką, kaip matyti pirmame ir antrame pavyzdžiuose, atitinka prielinksninės konstrukcijos vertimo kalbose: *en* ispanų kalboje, *in* – anglų, *in* + *Dativ* linksnio artikelis vokiečių kalboje. Kaip ir vietininkas lietuvių kalboje, šios prielinksninės konstrukcijos gali reikšti ir vietą, ir laiką.

1. <...> *rudens bjaurybėj numirė* <...> (I, 9)
 <...> *en el rigor del cruel otoño* <...>
 <...> *in autumn* were struck numb with grief <...>
 <...> *alles was weinend erstarb in des Herbstes starrenden wehen* <...>

2. *Kur žiemos čėse, sau ką pasikirst užsigeidė* <...> (III, 560)
 <...> *que quiere en el invierno talar algo* <...>
Who when he's after wood in winter, goes <...>
Welcher im Winter, sobald ihn's gelüftet sich etwas zu fällen <...>

Šiai grupei taip pat būtų galima priskirti ir konceptualiosios LAIKAS – JUDANTIS OBJEKTAS metaforos kalbinės raiškos vertimus – į visas kalbas šios konceptualiosios metaforos lietuviška kalbinė raiška taip pat nuosekliai verčiama horizontalų judėjimą reiškiančiais veiksmažodžiais. Trečiame pavyzdyje lietuvių kalbos veiksmažodį *pareina* atitinka ispaniškas veiksmažodis *llega*

Vaivadaitė-Kaidi, E. Konceptualiosios Kristijono Donelaičio „Metų“ LAIKO metaforos ir jų vertimai. *Taikomoji kalbotyra* 2014 (4), www.taikomojikalbotyra.lt

(isp. ‚ateina‘), angliška veiksmažodžio irrieveiksmio konstrukcija *draws nigh* (angl. ‚artėja‘), vokiškas priešdėlinis veiksmažodis *herannaht* (vok. ‚artinasi‘). Pavyzdyje 4 veiksmažodis *grįžta* identišškai išverstas į ispanų kalbą veiksmažodžiu *vuelve* (isp. ‚grįžta‘), adekvačia angliška veiksmažodine konstrukcija *are back* (ang. ‚sugrįžo‘), priešdėliniu vokišku veiksmažodžiu *wiedergekommen* (vok. ‚vėl atėjo‘ / ‚sugrįžo‘). Visgi galima pastebėti, kad vertime gali būti prarastas judesio specifškumo reikšmės komponentas (plg. *llega* (isp. ‚ateina‘) ir *atžengia / pareina*). Kartais judesio aspektas gali ir pranykti, pavyzdžiui, vertime į anglų kalbą šią veiksmažodinę konstrukciją linkstama keisti žodžių junginiu *time is* (angl. ‚laikas yra‘) (5 pavyzdys).

3. Kad *čėsas* žydėti *pareina* <...> (II, 80)

Y cuando llega el tiempo de florecer <...>

Then, when the time of blossoming draws nigh <...>

Aber nachher, wenn die Zeit der Blütenentfaltung herannaht <...>

4. Tur visiems pasakyti, kad vėl jau *vasara grįžta* <...> (I, 481)

Durmiendo en el establo nos tiene que narrar cuando vuelve el verano <...>

The ox must tell us now warm days are back <...>

Um es uns zu erzählen, da wiedergekommen der Frühling.

5. Kad *čėsas* <...> *prisiartins* (II, 577)

What will you do when it is time to weave <...>

Taip pat rasta ir konceptualiosios metaforos LAIKAS – ATKARPA kalbinės raiškos, sutampančių originaliame tekste ir vertimuose, pavyzdžių. Šeštame pavyzdyje laiko hiponimui *žiema* priskiriamas epitetas *ilga*, kurį visiškai atitinka ispaniškas ir angliškas būdvardžiai *largo* (isp. ‚ilgas‘) ir *long* (angl. ‚ilgas‘). Kiek išsiskiria vertimas į vokiečių kalbą – čia būdvardis *ilgas* pakeičiamas abstrakčiu daiktavardžiu *die Dauer* (vok. ‚trukmė‘), tačiau išlieka eilutės reikšmė ir konceptualioji metafora nepakinta (pažodinis eilutės vertimas – ‚nežinome gi, ateinančios sunkios žiemos trukmės‘ (arba ‚ilgumo‘)). Septintame pavyzdyje veiksmažodis *baigias*, nurodantis, kaip anksčiau buvo minėta, kad laiko atkarpa turi pradžią ir pabaigą, beveik identišškai išverčiama ispanišku veiksmažodžiu *termina* (isp. ‚baigiasi‘) ir angliška veiksmažodine konstrukcija *is ending* (angl. ‚baigiasi‘), taip pat vokiška veiksmažodine konstrukcija *neigt sich zum Ende* (vok. ‚artinasi prie pabaigos‘).

6. <...> *ateisiančios žiemos ilgumo nežinom* <...> (III, 905)

Vaivadaitė-Kaidi, E. Konceptualiosios Kristijono Donelaičio „Metų“ LAIKO metaforos ir jų vertimai. *Taikomoji kalbotyra* 2014 (4), www.taikomojikalbotyra.lt

<...> *pues ignoramos cuan **largo será el invierno** venidero <...>*

<...> *we do not know how **long winter** will be <...>*

<...> *kennen ja nich **die Dauer des harten kommenden Winter** <...>*

7. Ant! jau baltuoja laukai ir **vasara baigias**, <...> (II, 548)

*Pues blanquean los campos y el **verano termina**,*

*The **summer's ending** and the field grow pale.*

*Weiß schon wurden die Felder **der Sommer neigt sich zum Ende**.*

Poetinių metaforų grupei priskirtini konceptualiosios metaforos LAIKAS – ŽMOGUS kalbiniai pavyzdžiai. Ši konceptualioji metafora reiškia ryškėmis, vaizdingomis personifikacijomis, sudarančiomis specifinį poeto braižą, tad šios metaforos vertėjų lengvai pastebimos ir jas stengiamasi išlaikyti vertime kiek galima tikslesnes siekiant perteikti kūrinio stilistiką, tad nenuostabu, kad šios metaforos dažniausiai sutapo originalo kalbos ir vertimų tekstuose. Aštuntame pavyzdyje galima matyti epitetus *kūdq* ir *alkstantį* adekvačiai išverstus į ispanų kalbą tokios pačios reikšmės būdvardžiais *flaca* ir *hambrienta* (isp. ‚liesa, plona‘, ‚išalkusi, išbadėjusi‘ – pavasaris ispanų kalboje yra moteriškos giminės), anglų kalbos būdvardžiu *hungry* (angl. ‚alkanas‘) (būdvardis *bleak* šiuo atveju nepriklausytų konceptualiosios metaforos LAIKAS – ŽMOGUS kalbinei raiškai, jis paprastai nėra junglus su daiktavardžiu žmogus ir reiškia ‚šaltas‘; ‚nesvetingas‘; ‚beviltiškas‘), vokiečių kalbos būdvardžiu *mager* (vok. ‚liesas, plonas‘) ir būdvardiškai vartojamu dalyviu *ausgehungert* (vok. ‚išalkęs, išbadėjęs‘). Devintame pavyzdyje metafora *mūsų <...> gadynė ašaras išverktas po kojų mindama šypsosi <...>*, išreiškianti LAIKO visagalybę ir abejingumą kasdien patiriamam žmogaus skausmui, taip pat sėkmingai išverčiama į visas kalbas naudojant personifikaciją ir išlaikant konceptualiąją metaforą: ispaniškame tekste – *nuestro tiempo <...> pisa con su sonrisa <...>* (isp. ‚mūsų laikas <...> šypsodamasis mindo <...>‘), angliškame – *<...> with a smile this age will tread <...>* (angl. ‚<...> su šypsena šis amžius tryps <...>‘), vokiškame – *<...> die heutige Zeit <...> Lacht <...> un tritt mit Füßen <...>* (vok. ‚<...> laikas <...> juokiasi <...> ir kojomis mindo <...>‘).

8. *Kūdq vis ir alkstantį pavasarį randa <...>* (I, 150)

*También ellas se encuentran con **la flaca y hambrienta primavera** <...>*

*To see us, find a **bleak and hungry spring** <...>*

*Immer noch **mager**, ja **ausgehungert** der werdenden **Frühling** <...>*

9. Žinom juk, žėlėk dieve, kaip mūsų *godynė* / Ašaras išverktas *po kojų mindama šypsos*. (III, 679-680)

*Pues este nuestro **tiempo**, por desgracia, / **pisa con su sonrisa malvada** nuestras lágrimas.*

Vaivadaitė-Kaidi, E. Konceptualiosios Kristijono Donelaičio „Metų“ LAIKO metaforos ir jų vertimai. *Taikomoji kalbotyra* 2014 (4), www.taikomojikalbotyra.lt

We know how with a smile this age will tread, / Merciful God, upon the tears we shed.

Wissen wir doch, daß sich Gott erbarm', wie die heutige Zeit bloß / Lacht der vergossenen Thränen und tritt mit Füßen die Armut.

Išanalizavus rastus pavyzdžius su sutampančiomis originalo ir vertimų tekstų pažodine ir metaforine reikšmėmis bei konceptualiosiomis metaforomis, galima atsargiai daryti prielaidą, kad originalo ir vertimo tekstai dažniausiai sutaps tada, kai abiejose kalbose yra vartojamos panašios konvencionalios metaforos, verbalizuojančios tas pačias konceptualiąsias metaforas, ir vertėjo vartojamos automatiškai, arba tais atvejais, kai vertėjas suvokia poetinės metaforos išskirtinumą tekste ir sąmoningai siekia ją perteikti artimu vertimu, jeigu tik vertimo kalbos galimybės tai leidžia.

5.2. Sutampančios metaforinė reikšmė ir konceptualioji metafora, tačiau nesutampanči pažodinė reikšmė

Kitas, pasak Kövecseso, galimas vertimo atvejis – sutampančios originalo teksto ir vertimo metaforinės reikšmės, tačiau nesutampančios pažodinės reikšmės, pavyzdžiui, vertėjui pasirinkus kiek tolimesnės reikšmės sinoniminį žodį, pakeitus kalbos dalį ir panašiai, tačiau metaforinė reikšmė ir konceptualioji metafora vertime dėl to nepakinta. Tiriamojoje medžiagoje rastas tik vienas atvejis, kai sutampa originalo teksto ir visų vertimų metaforinė reikšmė ir konceptualioji metafora, tačiau nesutampanči pažodinė reikšmė:

10. *Ak! Kur dingot jūs, barzdotos mūsų gadynės!* (II, 579)

¿Qué ha sido de los buenos viejos tiempos?

Where are the good old days when <...>

Ach, wo seid ihr geblieben, ihr altherwürdigen Tage.

Kaip matyti dešimtame pavyzdyje, lietuviškoje eilutėje abstrakčiam laikui *gadynės* suteikiamas žmogiškas bruožas – barzda, kuri asocijuojasi su senatve ir išmintimi. Sukuriama LAIKAS – ŽMOGUS konceptualioji metafora, išlaikoma ir vertimuose, tačiau epitetas *barzdotos* visuose vertimuose pakeičiama bendresniu epitetu „senas“: ispaniškame vertime – *viejos tiempos* (isp. ‚seni laikai‘), angliškame tekste – *old days* (angl. ‚senos dienos‘), vokiškame – *altherwürdigen Tage* (vok. ‚senosios dienos‘). Šios konceptualiosios metaforos kalbinė raiška gana nesunkiai išverčiama, nes, kaip jau minėta, personifikacija, t. y. žmogui būdingų fizinių ir psichinių savybių suteikimas abstraktui, yra vienas iš universaliausių mąstymo modelių. Tikslo sritis ŽMOGAUS šaltinio sritimi apibrėžiama daugelyje pasaulio kultūrų, tačiau gali skirtis sričių sąsajos ir jų pobūdis – nebūtinai

Vaivadaitė-Kaidi, E. Konceptualiosios Kristijono Donelaičio „Metų“ LAIKO metaforos ir jų vertimai. *Taikomoji kalbotyra* 2014 (4), www.taikomojikalbotyra.lt

abstraktui gali būti priskirtos tos pačios žmogiškosios savybės, taip pat jos gali turėti kitokias kultūrinės prasmės. Galbūt dėl šios priežasties įvyksta toks keitimas, tačiau dėl šio tyrimo ribotumo ir nedidelės analizuojamos medžiagos apimties negalima daryti platesnių ir tvirtesnių apibendrinimų.

5.3. Sutampanti metaforinė reikšmė, bet nesutampančios pažodinė reikšmė ir konceptualioji metafora

Galimi atvejai, kai pažodinė originalo teksto ir vertimų reikšmės nesutampa ir dėl to vertimuose pakinta ir pati konceptualioji metafora, tačiau bendroji metaforinė reikšmė vertimuose išlieka.

Analizuotoje medžiagoje rasti du atvejai, kai konceptualiąją metaforą išreiškiantis veiksmažodis vertimuose pakeičiamas kitokiu, turinčiu panašią reikšmę ir išlaikančiu bendriausią metaforinę reikšmę, tačiau neturinčiu tam tikro semantinio komponento, tad konceptualioji metafora tekste pasikeičia.

11 pavyzdyje galima matyti, kad, kaip ir lietuviškoje eilutėje, vertimuose taip pat sukuriamas tolstančios, išsigandusios žiemos vaizdinys: isp. ‚žiemos žiaurumas jau nutolsta‘, angl. ‚žiemos speigas išsigąsta‘, vok. ‚žiemos siautulyš ir šalčiai nuslydo‘. Visgi lietuvių kalboje veiksmažodis *pasibaidyti / pabaidyti* turi papildomą semantinį komponentą – pabaidomas ar pasibaido gyvulys, plg., *pasibaidė arkliai*. Lietuviškoje eilutėje galima būtų sąlygiškai išskirti konceptualiąją metaforą LAIKAS – GYVŪNAS, kelis kartus pasikartojančią Donelaičio kūrinyje, tačiau vertimuose ši konceptualioji metafora neišlieka.

11. *Ant žiemos smarkumas su šalčiais vėl pasibaidė;* (I, 394)

El rigor del invierno ya se aleja <...>

Now stinging winter frost again take fright <...>

Seh denn, hinweg ist geschleucht der Grimm und die Kälte des Winters <...>

12 pavyzdyje lietuviškame tekste galima matyti konceptualiąją metaforą LAIKAS – ŠVENTĖ, tačiau ši metafora vertimuose pakinta – veiksmažodis *švęsti* pakeičiamas bendresnio pobūdžio veiksmažodiniais junginiais, reiškiančiais „leisti laiką“: angliškame vertime <...> *children spend their summer days* <...> (ang. ‚vaikai leidžia vasaros dienas‘), vokiškame – <...> *die Jugend den Sommer vertändelt* (vok. ‚jaunuoliai vasarą leidžia‘ arba galima suprasti ir ‚švaisto‘). Vertimas į ispanų kalbą šiuo atveju kiek artimesnis lietuviškam tekstui, nes veiksmažodis *disfrutar* reiškia

Vaivadaitė-Kaidi, E. Konceptualiosios Kristijono Donelaičio „Metų“ LAIKO metaforos ir jų vertimai. *Taikomoji kalbotyra* 2014 (4), www.taikomojikalbotyra.lt

„mėgautis“, šiuo atveju visas veiksmažodinis junginys *disfrutan el verano* reikštų „maloniai leidžia vasarą“; „mėgaujasi vasara“.

12. *Žinom juk, kaip vaikesčiai savo vasarą švenčia* <...> (I, 308)

Pues ya sabemos cómo disfrutan el verano los niños.

We know how children spend their summer days <...>

Wissen wir doch, wie gern die Jugend den Sommer vertändelt <...>

Turint mažą pavyzdžių kiekį sunku daryti platesnius apibendrinimus, kodėl vertėjai pasirenka tokį vertimo būdą – ar dėl iki galo nesuprasto teksto, nepastebėtos papildomos reikšmės ir vaizdinio, ar dėl tam tikrų kalbinių bei kultūrinių ypatybių. Norint atsakyti į šiuos klausimus, be jokios abejonės, reikėtų platesnių tyrimų.

5.4. Nesutampančios pažodinė ir metaforinė reikšmės bei konceptualioji metafora

Tiriamajoje medžiagoje rasti 4 atvejai, kai nesutampa originalo ir visų vertimų pažodinė ir metaforinė reikšmės, ir konceptualioji metafora. Galbūt galima kelti prielaidą, kad toks vertimas atsiranda tada, kai vertimo kalboje konceptas paprastai yra apibrėžiamas remiantis kita šaltinio sritimi arba vertimo kalboje koncepto šaltinio srities sąsajos su tikslo sritimi yra kitokios.

13 pavyzdyje lietuviškas veiksmažodis *nudilti* keičiamas kryptingo judėjimo reikšmės veiksmažodžiu *pasar* (isp. „praėti“) ispaniškame tekste ir būdvardžiu *fleeting* (angl. „greitas, pralekiantis“) angliškame tekste. Vertimas į vokiečių kalbą šiuo atveju būtų artimesnis lietuviškam tekstui, čia veiksmažodis *entswinden* reiškia „nyksta, dingsta“, sukuriama panaši vaizdinė schema, tačiau visuose vertimuose dinamiškasis LAIKO koncepto aspektas yra kur kas labiau pabrėžiamas.

13. *Ak, kaip veikia žmogiškos nudyla dieneš!* (IV, 595)

¡Con qué fugacidad pasan los días del hombre en esta tierra!

The fleeting days of man cannot be stayed.

Ach, wie do bald entswinden die flüchtigen Tage des Menschen!

14 pavyzdyje epitetas *rieby* neišverstas nei į vieną kalbą. Tiek ispaniškame, tiek angliškame ir vokiškame tekstuose rudeniui nepriskiriami jokie papildomi epitetai <...> *en el otoño* <...> (: isp. „rudeni“); <...> *autumn boons arrive* <...> (angl. „atvyksta / pasirodo rudens dovanos“); <...> *du der Herbst nur erlebt hast* <...> (vok. „išgyvenai rudeni“), taigi nei viename vertime nelieka konceptualiosios metaforos LAIKAS – MAISTAS. Galima pastebėti, kad vertėjas į anglų kalbą

Vaivadaitė-Kaidi, E. Konceptualiosios Kristijono Donelaičio „Metų“ LAIKO metaforos ir jų vertimai. *Taikomoji kalbotyra* 2014 (4), www.taikomojikalbotyra.lt

stengiasi išlikti artimesnis originalo teksto stilistikai ir vertime pritaiko sunkiai išverčiamos metaforos pakeitimo kita, skaitytojui suprantamesne ir aiškesne, strategiją ir įterpia metaforą *autumn boons arrive*.

14. *Kas tau kalts? Kam vis sulaukęs rudenį riebę, / Taip nesvietiškai sugramdai savo zopostą* (I, 569).

¿Y por qué en el otoño / engulles tus reservas de comida <...>

Whose faultt is it? When autumn boons arrive <...>

Aber wer ist denn Schuld? Sobald du der Herbst nur erlebt hast, <...>

Tokį originalo ir vertimo tekstų skirtumą galima būtų bandyti aiškinti tuo, kad kitoms kalboms nebūdingos lietuviškos sąsajos tarp konceptualiosios metaforos šaltinio ir tikslo sričių, tačiau taip pat nereikėtų pamiršti ir kitų galimų vertėjo pasirinkimą lemiančių kultūrinių ir kalbinių faktorių bei pačios kūrinio specifikos: vertimo į ispanų kalbą atveju pirminis vertimo variantas buvo *graso otoño* (isp. „riebus ruduo“), tačiau redaguojant tekstą pažyminio buvo atsisakyta siekiant išlaikyti 11 ir 14 skiemenų eilučių metrą.

6. Išvados

Išanalizavus Donelaičio „Metų“ teksto pavyzdžius, kuriuose minimi LAIKO koncepto hiponimai, buvo rastos šios konceptualiosios LAIKO metaforos: LAIKAS – OBJEKTAS, LAIKAS – TALPA, LAIKAS – RIBOTA TIESĖ, LAIKAS – AUGALAS, LAIKAS – MAISTAS, LAIKAS – ŠVENTĖ, LAIKAS – JUDANTIS OBJEKTAS, LAIKAS – VEIKĖJAS, LAIKAS – ŽMOGUS, LAIKAS – GYVŪNAS. Visos konceptualiosios metaforos gali būti suskaidytos į dvi pagrindines universalias grupes: statiška laiko samprata ir dinamiška, statiško stebėtojo atžvilgiu horizontaliai judančio laiko samprata.

Sugretinus ir išanalizavus konceptualiosios LAIKO metaforos kalbinės raiškos pavyzdžius Donelaičio „Metų“ tekste ir jo vertimuose į ispanų, anglų ir vokiečių kalbas rasti visi keturi Kövecseso aprašyti vertimo modeliai pagal originalo ir vertimo teksto pažodinės, metaforinės reikšmės ir konceptualiosios metaforos sutapimą arba nesutapimą. Pastebėta, kad dažniausiai konceptualioji metafora vertime yra visiškai perteikiama, t. y. originalo ir vertimo pažodinė ir metaforinė reikšmės bei konceptualioji metafora sutampa. Tokią šio modelio persvarą kitų atžvilgiu būtų galima paaiškinti tuo, jog LAIKO konceptualiosioms metaforoms būdingas ypatingas universalumas. Tai patvirtina tyrėjų Lakoffo ir Turnerio teiginius, kad laiko samprata yra vienas iš fundamentaliausių kultūros ir komunikacijos aspektų, ir daugeliui kalbų yra būdingos panašios ar

Vaivadaitė-Kaidi, E. Konceptualiosios Kristijono Donelaičio „Metų“ LAIKO metaforos ir jų vertimai. *Taikomoji kalbotyra* 2014 (4), www.taikomojikalbotyra.lt

netgi tos pačios konceptualiosios LAIKO metaforos ir labai panaši jų kalbinė raiška (Lakoff, Turner 1989).

Originalo ir vertimo pažodinė ir metaforinė reikšmės bei konceptualioji metafora dažniausiai sutampa konvencionaliosios metaforos atveju – kai abiejose kalbose esama tokių pačių ar labai panašių konvencionaliųjų metaforų ir vertime jos perteikiamos automatiškai, t. y. vertėjas parenka egzistuojantį konceptualiosios metaforos kalbinės raiškos atitikmenį vertimo kalboje nesuvokdamas pasakymo metaforiškumo. Dažnai metaforinė reikšmė ir konceptualioji metafora sutampa ir esant poetinei konceptualiosios metaforos realizacijai tekste, kai vertėjas suvokia teksto poetiškumą ir geba jį perteikti išlaikydamas tą pačią konceptualiąją metaforą.

Rastas tik vienas atvejis, kai originalo ir vertimų tekstų pažodinė reikšmė ir konceptualioji metafora nesutampa, tačiau metaforinė reikšmė vertime išlaikoma. Taip nutinka tada, kai originalo tekste metafora turi papildomų semantinių komponentų, kurie nėra perteikiami vertime, tačiau bendra teksto prasmė išlaikoma. Tokio vertimo modelio egzistavimą lemia kultūrinė konceptualiųjų metaforų specifika – skirtingose kalbose net ir panašios konceptualiosios LAIKO metaforos gali turėti skirtingas sąsajas tarp šaltinio ir tikslo sričių.

Pastebėta atveju, kai originalo teksto ir vertimo pažodinė ir metaforinė reikšmės bei konceptualioji metafora nesutampa. Galima manyti, kad tokie atvejai atsiranda tuomet, kai vertimo kalboje konceptas yra apibrėžiamas remiantis kita šaltinio sritimi, vertimo kalboje konceptualiosios metaforos šaltinio srities sąsajos su tikslo sritimi yra kitokios arba vertėjas dėl kalbinių, kultūrinių faktorių ar kūrinio specifikos priima sprendimą nutolti nuo originalaus teksto. Šie pavyzdžiai aiškiausiai parodo, jog net ir visai Vakarų kultūrai būdingos konvencionaliosios LAIKO metaforos išties gali būti kultūriškai determinuotos ir skirtis tarp kalbinių bendruomenių, ir dėl šios priežasties būti sunkiai perteikiamos vertimuose.

Atliktas vieno atvejo tyrimas neleidžia daryti tvirtesnių apibendrinimų, kodėl tam tikrais atvejais vertimuose į ispanų, anglų ir vokiečių kalbas konceptualioji metafora yra išlaikoma arba ne, tyrimo išvados šiuo atveju yra sąlygiškos dėl santykiškai nedidelės tiriamosios medžiagos apimties. Tačiau šio tyrimo metu iškeltos prielaidos ir pastebėjimai galėtų paskatinti išsamesnius ir platesnius konceptualiųjų metaforų perteikimo vertimuose tyrimus, galinčius būti ir taikomojo pobūdžio

Vaivadaitė-Kaidi, E. Konceptualiosios Kristijono Donelaičio „Metų“ LAIKO metaforos ir jų vertimai. *Taikomoji kalbotyra* 2014 (4), www.taikomojikalbotyra.lt

siekiant padėti vertėjams geriau suprasti lietuvių kalboje užfiksuotą kalbinį pasaulėvaizdį ir sėkmingiau jį perteikti kitos kultūros kalbinėje aplinkoje.

Padėka

Straipsnio autorė yra dėkinga vertėjai Carmen Caro Dugo už pagalbą ir pastabas atliekant tyrimą.

Duomenų šaltiniai

Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas. <http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/>

Donelaitis, K. 1977. *Raštai*. Vilnius: Vaga.

Donelaitis, K. 1985. *The Seasons*, vert. Peter Tempest, Vilnius: Vaga.

Donelaitis, K. 1999. *Nachdruck der Versdichtung Die Jahreszeiten von Christian Donalitus /nach einer Übersetzung aus dem Litauischen von Ludwig Passarge im Jahre 1894 herausgegeben; ergänzt durch ein Vorwort von Lutz F. W. Wenau; mit zahlreichen Illustrationen der litauischen Künstler V. K. Jonynas und V. Jurkunas versehen*, Lilienthal: Selbstverl.

Donelaitis, K. 2013. *Las estaciones del año*, vert. Carmen Caro Dugo. Sevilla: Editorial Renacimiento, S. A.

Literatūros sąrašas

Aliūkaitė, D., I. Šorochova. 2006. Konceptas ŽEMĖ antologijoje *Žemė: egzilio žodžio patirtys*. *Filologija* 11, 4–7.

Alverson, H. 1994. *Semantics and Experience. Universal Metaphors of Time in English, Mandarin, Hindi and Sesotho*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.

Arcimavičienė, L. 2009. Economy metaphors: what associated conceptions underlie Lithuanian business? *Respectus Philologicus* 15 (20), 143–153.

Arcimavičienė, L. 2010. *Moralės modeliai viešajame diskurse: kontrastyvinė metaforų analizė*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas.

Būdvytytė, A., R. Toleikienė. 2003. Akys, siela, širdis ir kitos talpyklos. *Respectus Philologicus* 4 (9), 134–145.

Būdvytytė, A. 2005. Metaphorische Versprachlichung des Konzeptes *Geld*. *Pasaulio vaizdas kalboje* 10, 13–19.

Cibulskienė, J. 2005. Konceptualioji kelio metafora Lietuvos rinkimų diskurse. *Kalbotyra* LIV(1), 51–64.

- Vaivadaitė-Kaidi, E. Konceptualiosios Kristijono Donelaičio „Metų“ LAIKO metaforos ir jų vertimai. *Taikomoji kalbotyra* 2014 (4), www.taikomojikalbotyra.lt
- Cibulskienė, J. 2006. *Konceptualioji metafora Lietuvos ir Didžiosios Britanijos politiniuose diskursuose*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas.
- Černiauskaitė, D. 2005. *Metaforos raiška lietuvių tautosakoje*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas.
- Dervinytė, I. 2009. Conceptual *Emigration* and *Immigration* Metaphors in the Language of the Press: a Contrastive Analysis. *Kalbų studijos* 14, 49–55.
- Dilytė, D. 2010. Kristijonas Donelaitis – pasaulio literatūros klasikas. *Bernardinai*. Available at: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2010-12-20-dalia-dilyte-kristijonas-donelaitis-pasaulio-literaturos-klasikas/54827>. Accessed: 12 November 2013.
- Drukteinytė, V. 2003. *Sintagminiai veiksmažodinės metaforos požymiai*. Daktaro disertacija, Klaipėdos universitetas.
- Jovaišas, A. 1992. *Kristijonas Donelaitis*. Kaunas: Šviesa.
- Juzelėnienė, S. 2007. Conceptual metaphors of time in the Lithuanian language. *Kalbų studijos* 11, 61-67.
- Juzelėnienė, S. 2003. Laiko konceptualizavimas lietuvių kalboje. *Kalbotyra* LII (1), 61-69.
- Kavolis, V. 1995. *Kultūrinė psichologija*. Vilnius: Baltos lankos.
- Kövecses, Z. 2005. *Metaphor in Culture. Universality and Variation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kövecses, Z. 2002. *Metaphor. A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Lakoff, G., M. Johnson. 2003. *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G. 2002. *Moral Politics: How Liberals and Conservatives Think*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G., M. Turner. 1989. *More Than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Marcinkevičienė, R. 2006. Konceptualioji metafora vertime. *Darbai ir Dienos* 45, 109–118.
- Matulevičius, A. 1989. *Mažoji Lietuva XVIII amžiuje*. Vilnius: Mokslas.
- Moallemian Barmi, R., K. Inoue. 2007. Cognitive conceptions of the metaphors of the time. An application of George Lakoff's Conceptual Theory of Metaphor to Shakespeare's sonnets 12, 15, 16, 19, 104 and 115, *広島大学大学院総合科学研究科紀要. I, 人間科学研究 Vol.2*, 23-33. Available at: http://ir.lib.hiroshima-u.ac.jp/metadb/up/kiyo/AA12198647/StudHumSci_2_23.pdf. Accessed: 12 November 2013.
- Racevičiūtė, R. 2002. *Metaphorical Motivations of English and Lithuanian Somatic Idioms*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas.

- Vaivadaitė-Kaidi, E. Konceptualiosios Kristijono Donelaičio „Metų“ LAIKO metaforos ir jų vertimai. *Taikomoji kalbotyra* 2014 (4), www.taikomojikalbotyra.lt
- Radzevičius, A. 2005. *Klasiko kūrybos slėpiniai: Donelaitis ir Renesansas*. Kaunas: Vilniaus universiteto leidykla.
- Papaurėlytė-Klovienė, S. 2004a. Konceptualusis liūdesio modelis lietuvių ir rusų pasaulėvaizdžiuose. *Filologija* 9, 42–47.
- Papaurėlytė-Klovienė, S. 2004b. *Liūdesio konceptas lietuvių ir rusų kalbose*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas.
- Papaurėlytė-Klovienė, S. 2005. Probleminiai konceptualiosios metaforos EMOCINĖ BŪSENA yra ASMUO atvejai. *Žmogus ir žodis* 7-1, 43–47.
- Papaurėlytė-Klovienė, S. 2006. Konceptualioji metafora LIŪDESYS yra KRYPTIS ŽEMYN lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje. *Kalbos aktualijos* 8, 27–32.
- Shie, J. S. 2008. Conventionality and novelty of time metaphor in English poetry. *Concentric: Studies in Linguistic* 34.2, 101-122.
- Stankevičienė, L., J. Žemliauskaitė. 2006. *Anger is a Fluid in a Container: the Conceptual Metaphor in English and Lithuanian and its Translation*. *Acta Humanitarica Universitatis Saulensis* t.1, 138–147.
- Toleikienė, R. 2004. *Seele und Verstand im Deutschen und Litauischen*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas.
- Vaivadaitė-Kaidi, E. 2011. *Rojaus konceptualiosios metaforos Sigito Gedos Korano vertime*, *Lietuvių kalba* 5. Available at: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php?id=187>. Accessed: 12 November 2013.

Konceptualiosios LAIKO metaforos vertime: Kristijono Donelaičio „Metai“

Eglė Vaivadaitė-Kaidi

Santrauka

Siekiant papildyti kol kas Lietuvoje negausius konceptualiosios metaforos vertime tyrimus, analizuotos Kristijono Donelaičio „Metų“ tekste užfiksuotos konceptualiosios LAIKO, vieno iš fundamentaliausių kultūros ir komunikacijos aspektų (Lakoff, Turner 1989). Tyrimu siekiama aprašyti konceptualiąsias „Metų“ LAIKO metaforas ir jų sistemą, nustatyti, ar tekste užfiksuotos konceptualiosios metaforos išlieka „Metų“ vertimuose į ispanų (Caro Dugo 2013), anglų (Tempest 1985) ir vokiečių (Passarge 1999) kalbas, kokie dėsningumai būdingi konceptualiųjų metaforų kalbinės raiškos vertimams į šias kalbas.

Atliekant tyrimą iš „Metų“ teksto buvo išrinkti teksto fragmentai su LAIKO koncepto hiponimais, rastos eilutės tirtos remiantis konceptualiųjų metaforų analizės metodika, tada kalbinės konceptualiųjų metaforų išraiškos sugretintos su minėtaisiais vertimais, pavyzdžiai tirti remiantis Kövecseso pasiūlytu konceptualiųjų metaforų kalbinės raiškos vertimo analizės metodu (Kövecses 2005).

Išanalizavus Donelaičio „Metų“ teksto pavyzdžius buvo rastos šios konceptualiosios LAIKO metaforos: LAIKAS – OBJEKTAS, LAIKAS – TALPA, LAIKAS – RIBOTA TIESĖ, LAIKAS – AUGALAS, LAIKAS – MAISTAS, LAIKAS – ŠVENTĖ, LAIKAS – JUDANTIS OBJEKTAS, LAIKAS – VEIKĖJAS, LAIKAS – ŽMOGUS, LAIKAS – GYVŪNAS.

Sugretinus ir išanalizavus konceptualiosios LAIKO metaforos kalbinės raiškos pavyzdžius Donelaičio „Metų“ tekste ir jo vertimuose į ispanų, anglų ir vokiečių kalbas pastebėta, jog dažniausiai konceptualioji metafora vertime yra visiškai perteikiama, t. y. originalo ir vertimo pažodinė ir metaforinė reikšmės bei konceptualioji metafora sutampa. Rastas tik vienas atvejis, kai originalo ir visų trijų vertimų tekstų pažodinė reikšmė ir konceptualioji metafora nesutampa, tačiau metaforinė reikšmė vertime išlaikoma. Taip pat pastebėta atveju, kai originalo teksto ir vertimo pažodinė ir metaforinė reikšmės bei konceptualioji metafora nesutampa. Galbūt galima manyti, kad tokie atvejai atsiranda tuomet, kai vertimo kalboje konceptas yra apibrėžiamas remiantis kita šaltinio sritimi, vertimo kalboje konceptualiosios metaforos šaltinio srities sąsajos su tikslo sritimi yra kitokios arba vertėjas dėl kalbinių, kultūrinių faktorių ar kūrinio specifikos priima sprendimą nutolti nuo originalaus teksto.

Conceptual metaphors of TIME in translation: *The Seasons* by Kristijonas Donelaitis

Eglė Vaivadaitė-Kaidi

Summary

This research focuses on conceptual TIME metaphors in Kristijonas Donelaitis's *The Seasons* in order to supplement a so far scarce research in Lithuania of conceptual metaphors in translation, as time metaphors constitute fundamental aspects of culture and communication (Lakoff, Turner 1989). The present research aims to 1) analyze conceptual time metaphors in *The Seasons* and systemize them; 2) determine whether the metaphors are preserved in the translations of *The Seasons*: into Spanish (Caro Dugo 2013), English (Tempest 1985) and German (Passarge 1999).

Text fragments were selected from *The Seasons* with hyponyms of the time concept which were analyzed based on the methodology of conceptual metaphors. Linguistic aspects of conceptual metaphors were compared with the mentioned translations. All the examples were analyzed based on the methodology of translation of linguistic aspects of conceptual metaphors as specified by Kövecses (2005).

The following conceptual time metaphors were found in *The Seasons*: TIME IS OBJECT, TIME IS VOLUME, TIME IS LIMITED RIGHTS, TIME IS PLANT, TIME IS FOOD, TIME IS FESTIVAL, TIME IS MOVING OBJECT, TIME IS CHARACTER, TIME IS HUMAN, TIME IS ANIMAL.

By comparing the linguistic aspects of the conceptual time metaphors in *The Seasons* by Donelaitis and the way they are rendered across several languages, it was determined that most often the conceptual metaphor in translation is preserved, i.e. the conceptual metaphor as well as its literal and figurative meaning are the same in both the original text and the translation. Only one case was found when the literal meaning and the underlying conceptual metaphors were different in the original and all three translations; however, the figurative meaning is maintained. In some cases the conceptual metaphor and its linguistic expression are different in the original text and the translation. Such cases probably occur due to the fact that the translator chooses a different source domain, which changes the conceptual metaphor and the mappings. Another reason could be concerned with the translator's decision to distance himself/herself from the original due to linguistic and cultural aspects or text-specific factors.

Straipsnis įteiktas 2013 m. lapkričio mėn.